

9. Skutnabb-Kangas T. Bilingualism Or Not: The Education of Minorities / T. Skutnabb-Kangas // Multilingual Matters, 1981. – 378p.

10. Tucker G. R. A Global Perspective on Bilingualism and Bilingual Education / G. R. Tucker // ERIC Digest. – [електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://freedownloadb.com/pdf/ba-global-perspective-on-bilingualism-and-bilingual-education-b-21365492.html>.

Анотація
Юлія Шийка

Аналіз понятійно-категоріального апарату білінгвального образования

В статті проводиться аналіз науково-педагогічної літератури, посвященої проблемам білінгвізму і використання його потенціалу в сфері образования, в частині при організації обучения в білінгвальних школах. Исследована класифікація двязичних учебных програм, которые используются в білінгвальних общеобразовательних школах. В статті указується на те, що цель білінгвального образования – формирование толерантності к разным лингвистическим и культурным группам. Таким образом, учебные білінгвальні програми обеспечивают обучение на двух или более языках, развивают многостороннее понимание языков и культур и содействуют комплексному пониманию человеческой разнообразности.

Ключевые слова: білінгвізм, білінгвальне образование, двязичні учебні програми, національне меншинство, форми образования.

Summary
Yuliya Shyika

Analysis of the Conceptual and Categorical System of Bilingual Education

The article deals with the analysis of the scientific-pedagogical literature and concerns the problems of bilingual education and its potential in the organization of secondary education. Advantages and disadvantages of bilingual education that are discussed by different scientists are mentioned in the article. Bilingualism and organization of bilingual education is the object of scientific investigations of pedagogues, psychologists, sociologists etc. It is mentioned in the article that bilingual education forms language and cultural tolerance to different linguistic and cultural groups. Thus, bilingual curriculums provide education in two or more languages and develop language and cultural apprehension.

Key words: bilingualism, bilingual education, bilingual education programs, national minority, forms of education.

Дата надходження статті: «16» липня 2014 р.

УДК 371:910.1(477)

ІННА ШОРОБУРА,
доктор педагогічних наук, професор
(м.Хмельницький);
ОЛЕСЯ ДОЛИНСЬКА,
слухачка магістратури (м.Київ)

Географічна наука як передумова становлення шкільної географічної освіти в Україні

В статті проаналізовано розвиток географічної науки як передумови становлення шкільної географічної освіти в Україні. Господарський і культурний розквіт країн стимулював розвиток географічної науки. А це, в свою чергу, викликало підвищений інтерес до знань і досліджень географічних особливостей територій, їх сільськогосподарського та промислового потенціалу. Розвиток промисловості вимагав вивчення сировинних ресурсів, розгортання геологічних досліджень. Географія з набору розрізнених відомостей щодо окремих країн, їхнього географічного положення та природних умов перетворюється на систему наукових знань, що сприяє становленню шкільної географічної освіти в Україні

Ключові слова: географічна наука, шкільна географія, природознавча історія, розвиток.

Постановка проблеми у загальному вигляді... Впродовж років географія з набору розрізнених відомостей перетворилась на систему наукових знань. Розвиток географічної науки сприяв становленню шкільної географічної освіти.

Повернення дослідників до розгляду попереднього розвитку науки є закономірним проявом двох основних тенденцій, що певною мірою можуть бути простежені на кожному етапі її еволюції: це, по-перше, прагнення знайти у минулому витоки провідних ідей сучасності й, по-друге, необхідність перегляду та переоцінки у світлі даних сучасної науки тих концепцій і теорій, що раніше відкидалися як помилкові.

Аналіз досліджень і публікацій. Вивченню історії географії присвятили свої розвідки автори, які розглядали цей феномен у контексті історико-педагогічної науки (Я.Жупанський, Ф.Заставний,

В.Корнеєв, Л.Круглик, О.Шаблій, Е.Шипович, П.Шищенко та ін.).

Формулювання цілей статті... Мета статті – аналіз географічної науки як передумови становлення шкільної географічної освіти в Україні

Виклад основного матеріалу... Наші предки відзначалися спостережливістю, добре орієнтувалися в природному просторі. Спілкуючись з природою, будучи її невіддільною частиною, стародавні люди навчилися фіксувати своє розташування на знайомій їм території за допомогою графічних малюнків. Прагнення систематизувати інформацію про навколишній світ породило найпростіші зображення [4, с.12]. Географічні уявлення стародавніх людей обмежувалися невеликими територіями, де проходило їхнє життя. Регіональні краєзнавчі відомості передавалися від покоління до покоління, від однієї культури до іншої, збагачувалися дані про природу. На сьогодні зовсім мало збереглося найдавніших картографічних зображень, проте відомо, що вже в ранньоантичні часи з'явилися перші карти, які давали уявлення про українські землі. Перші географічні описи українських земель належать арабам і грекам. Геродот – давньогрецький історик, географ, мандрівник – у своїй «Історії в дев'яти книгах...» описав історію, етнографію, географію північного Причорномор'я, його природу і населення. Ці відомості розширив Гіппократ [4, с.17]. Значну увагу присвятили Україні видатні географи античності – греки Страбон і Птоломей, римський натураліст Пліній-старший, римський історик Тацит. Цінні відомості є у візантійського дослідника Лева Діакона; про розселення слов'ян згадує готський історик Йордан [4, с.19]. Тисячу років тому на просторах Східноєвропейської рівнини і відрогах Карпат склалася могутня держава наших предків, описана вітчизняними літописцями, візантійськими істориками, західноєвропейськими хроністами та арабськими мандрівниками, нанесена на карти кращими у середньовічному світі сирійськими і персидськими географами. Українські землі були представлені на одній з найстаріших карт – Kartі Касторіуса (IV ст.), що збереглася в Аусбурзі [4, с.24].

Найдавніші згадки про державу народу «рос», «рус» у візантійських, східних і західноєвропейських джерелах належать до I половини IX ст. Так, вже в Бертицькій хроніці (839 р.) згадується Русь. Давній літопис «Повість врем'яних літ» дає початок Руської землі 860 роком. Наші предки постійно збагачували свої знання про сусідні території та поширювали інформацію про українські землі. Спеціалізація господарства в окремих регіонах сприяла зміцненню торговельних і культурних зв'язків як всередині держави, так і зовні (зі Скандинавією, Візантією, Угорщиною, Болгарією, Польщею, Чехією, Німеччиною, Францією, Англією, Вірменією, Грузією, Персією, арабськими державами) [4, с.25].

Прийняття християнства зближує Київську Русь з державами Європи, сприяє розвитку культури. У Києві 988 р. відкривається перша школа, а при Софіївському соборі – перша на Русі бібліотека. Все це зумовлює вивчення своєї території, вміння орієнтуватися у просторі. Певні географічні знання стали необхідними, виникає потреба в їх передачі наступним поколінням. Відносини з сусідніми та віддаленими державами сприяють поширенню відомостей про Україну. Арабський мандрівник і купець Абу-Гамід в книгах «Антологія деяких чудес Заходу», «Космографія» подає відомості про Русь, її природу, господарство. Ці книги тривалий час були джерелом інформації про нашу державу. Важливою інформацією залишалися також західноєвропейські писемні згадки (німецькі, французькі, англійські, угорські хроніки). Перші вітчизняні відомості географічного характеру про українські землі є в літописному зведенні 1073 р. Назва «Україна» вперше згадана в літописі 1187 р. Чимало географічних відомостей є в «Повісті врем'яних літ» – літописному зведенні XII ст. Події, описані тут, охоплюють період від 852 р. до 1117 р. У літописі є згадки про окремі князівства, клімат, особливості рельєфу окремих місцевостей тощо. Першим географом Київської Русі називають літописця Нестора, в творах якого ми зустрічаємо оригінальні описи природи України, особливостей побуту і господарської діяльності людей [4, 30]. З додатків до «Повісті...» найважливішим є Київський літопис (1118-1198 рр.), що також містить цікавий географічний матеріал.

Серед давньоукраїнських літописів виділяється Галицько-Волинський (1209-1292 рр.). На жаль, до нас дійшли лише уривки з нього, включені київськими та галицько-волинськими літописцями до своїх творів. Аналіз текстів свідчить про існування місцевих українських літописань: чернігівського, переяславського, перемишлянського. Відомості про Україну подано і на старовинних рукописних картах арабського географа Ель-Ідрісі, іспанського монаха Беатуса, на Ербсторській карті світу, Герфордській карті, на карті М.Кузанського та ін. [4, с.36]. Значний матеріал з географії українських і сусідніх земель є в «Слові о полку Ігоревім».

Починаючи з XIII ст. географічну інформацію про Україну вже з ґрунтовним описом географії її окремих частин можна було побачити у друкованих творах. У XV ст. у зв'язку з важливими зрушеннями в соціально-економічному, політичному і культурному житті Європи посилилася зацікавленість історико-географічними описами світу та окремих його регіонів. В середньовічній

Європі було добре відоме ім'я Юрія Дрогобича – професора Краківського (1488 р.), а згодом професора і ректора Болонського університету. Київський митрополит П.Могила підтримував друкарську справу в Молдові, Кракові; чимало професорів московських і петербурзьких навчальних закладів – вихідці з України. Всі вони поширювали відомості про наш край, його природу, населення, господарство [4, с.39]. У 1483 р. Ю.Дрогобич видав книгу «Прогнозуючі судження», де вперше в історії друку згадав Москву, Вільно, Кафу (Феодосію), Львів і Дрогобич [4, с.45]. У цей період з'являються праці німецького гуманіста Г.Шеделя, польського гуманіста Мацея Маховського, посла австрійського імператора З.Герберштейна, де подаються характеристики окремих українських земель, їх населення, побуту. Чимало географічної інформації містять і літописи XIV-XVII ст. (Супрасельський літопис, Густинський літопис, Львівський літопис, «Острозький літописець»). У XVI ст. досить популярними були західноєвропейські космографії, ці видання, розраховані на широке коло читачів. У «Космографії» (1541р.) німецького гуманіста С.Монстера в розділі «Русь» описано Україну як цілісний географічний об'єкт, що характеризується багатством родючих земель, наявністю і використанням корисних копалин тощо. Історико-географічні відомості про Галичину, Волинь, Поділля подаються у «Всесвітній космографії» француза Б. де Віженера та мандрівника А. Теве (1578), у книзі «Полонія» (1578) Я.Красінського, «Європейській Сарматії» (1578 р.) А.Гваньїні, «Універсальних реляціях» (1591) Д.Болеро та в інших джерелах. Так, польський історик італійського походження О.Гваньїні в 1578р. видав історико-географічний нарис «Європейська Сарматія» («Sarmatian Europeal discriptio»), в якому описав Польщу, Україну, Литву, Московію. Територія України цього періоду була зображена на картах краківського історика Б.Ваковського, М.Бенвентанського, італійського географа Б.Аньезе, картах Я.Гастальді, Г. Русцеллі, А. Віда, англійського мандрівника А.Дженкінсона [4, с.90].

Виникнення козацтва сприяє розширенню етнічної території України вниз по Дніпру і відповідному дослідженню й опису її в літературі. У А.Гваньїні в згаданій книжці міститься коротка хроніка Галиції, де він помістив матеріали про запорізьке козацтво. Нагромаджуються географічні відомості про Україну і в часи Козацької держави.

Цікаві дослідження території України провів Г. Де Боплан (1600-1673), французький дослідник, який в 1630-1648 рр. служив у Польщі і керував будівництвом фортець на півдні України. 1650 р. він видав «Опис України», який містив цінні відомості з географії, історії, культури і етнографії, опублікував карту України, досить популярну на той час [1]. Козацький літописець С.Величко (1670-1728) подав історико-географічні відомості про Україну другої половини XVII – початку XVIII ст., відобразивши, зокрема, й географію періоду національно-визвольної війни 1648-1654 рр. і возз'єднання України з Росією [4, с.98].

У 1693 р. карту України уклав відомий український мандрівник В.Барський, котрий відвідав багато країн Європи та Близького Сходу. В подорожніх записках він описував економічний стан, освіту, звичаї, історичне минуле, населення та торгівлю країн, в яких побував. Його записки перевидавалися 7 разів в чотирьох томах (1748-1887). У 1696 р. карту земель від Москви до Малої Азії, де відображено і українські землі, склав соратник Петра І Я. Брюс.

У «Кресленнях» XVII-XVIII ст. подаються економіко-географічні дані про Україну, згадуються деякі населені пункти, йдеться про використання родовищ корисних копалин. Географо-статистичні описи окремих районів України є в працях викладачів Київської (Кієво-Могилянської) академії (Ф.Туманський, В.Пащенко, А.Шафоронський, І.Переверзєв та ін.), які було складено на основі регіональних переписів населення України. Зауважимо, що географія викладалася в академії як окремий предмет. Спираючись на ці матеріали, член-кореспондент Російської академії наук та мистецтв, академік Російської академії наук Ф.Туманський (1746-1810) опублікував в журналі «Російський магазин» кілька статей з географії та історії України, а також «Літописи Малої Росії» з низкою цікавих додатків і картами. Викладач Д.Пащенко видав «Опис Чернігівського намісництва» (1779-1781), де значне місце відведено соціально-економічному становищу селян та козаків Лівобережної України в другій половині XVIII ст. [4, с.112].

Вплив на розвиток географічної науки, зокрема в Україні, у середині XVIII ст. здійснив видатний російський вчений і мислитель М.Ломоносов, який розробив питання математичної географії, картографії, метеорології і кліматології, фізичної та економічної географії. Він першим у світовій географічній науці застосував порівняльний метод, за допомогою якого розглядав явища природи в їх причинному зв'язку. М.Ломоносов вперше висунув думку про еволюційний розвиток світу, котра пізніше лягла в основу розвитку природничих наук. Величезне значення природничонаукових праць М.Ломоносова полягає в тому, що він заклав міцний фундамент для всього сучасного природознавства. Вчений вперше в історії науки оцінив роль теорії в природознавстві і започаткував розвиток цієї галузі знань. Ще тоді, в середині XVIII ст., російська наука не тільки наздогнала західноєвропейську, але й набагато випередила її [3, с.23]. М.Ломоносов залишив після себе плеяду талановитих вчених-натуралістів. Таким був його друг і учень С.Крашенинніков (1713-

1755), який, в свою чергу, мав вплив на наукове становлення І.Лепьохіна (1740-1802), у котрого вчилися М.Озерецьковський (1755-1827) та В.Зуєв (1754-1794). Усі вони були гордістю науки, академіками, славними продовжувачами традицій Ломоносова [3, с.100].

У 1792 р. викладач гімназії і Московського університету М.Черепанов у книзі «Географо-історичне вчення» обґрунтував ідею великої кількості світів. Він стверджував, що Земля є тільки частиною всього світу, тобто «одна з речей або тіл у небесному просторі», і є житлом людини. Ці погляди були сміливими для того часу, вони давали розуміння природи нашої планети, але не завжди підтримувалися вчителями, котрі викладали географію в навчальних закладах [6]. У Московському університеті у XVIII ст. мали місце думки, які через багато років формулювалися К.Ріттером і О.Гумбольдтом [2]. Це один із позитивних аспектів розвитку географічної освіти в цілому і шкільної географії зокрема.

Починаючи з 60-х рр. XVIII ст. вітчизняні вчені беруть все активнішу участь в оригінальній творчій розробці наукових положень фізико-математичних і природничих наук. Зростає кількість друкованих праць з природознавства. Це не лише наукові статті, а й праці географічного змісту, призначені для широкого загалу читачів, що сприяли популяризації географічної науки. Освоєння земель, розвиток суспільства і культури супроводжувались нагромадженням географічних відомостей, зокрема щодо особливостей ґрунту, рельєфу, корисних копалин, занять та способу життя населення. Ці елементи поступово створювали підвалини для становлення географії як окремої галузі наукового знання.

Подальший господарський і культурний розвиток країни стимулював розвиток географічної науки. А це, в свою чергу, викликало підвищений інтерес до знань і досліджень географічних особливостей території України, її сільськогосподарського та промислового потенціалу. Так, розвиток промисловості вимагав вивчення сировинних ресурсів, розгортання геологічних досліджень. Освоєння нових степових районів, зростання обсягів сільськогосподарського виробництва зумовили інтенсивний розвиток ґрунтознавства, економічної географії тощо.

Однак, на відміну від Західної Європи, де на початку XIX ст. (завдяки працям О.Гумбольдта і К.Ріттера) відбувалось активне становлення географічної науки, в російській та українській науці важливі географічні дисципліни ще тільки зароджувалися.

У кінці XVIII – на початку XIX ст. з'явилися наукові фізико- і економіко-географічні дані про Україну в працях російських та українських учених. Перші комплексні фізико-географічні дослідження на території України були проведені учасниками експедицій Петербурзької АН під керівництвом П.Палласа, В.Зуєва, І.Гольденштенда та ін. Економіко-географічні дані зустрічаються в описах губерній (Генеральний опис Лівобережної України 1766-1769 рр.) в працях І.Кирилова, В.Татішева, М.Ломоносова [5, с.150]. У 1798 р. випускник Московського університету Я.Маркевич (1776-1804), родом з Полтавщини, видав книгу «Записи про Малоросію, її жителів та виробництва». Видатний письменник М.Гоголь, викладаючи історію та географію в Петербурзькому університеті, подавав студентам деякі дані з географії України. В 1831 р. він опублікував «Думки про географію», а в 1834 р. – «Деякі думки про викладання дітям географії», що були цікавими як з погляду географічної науки, так і з точки зору розвитку методики викладання географії в школі [5, с.155].

Вагомий внесок у природознавчу історію зробив М.Максимович (1807-1873), професор Московського і перший ректор Київського університету. Він започаткував українську фольклористику, міцно пов'язавши її з географією та природознавчою історією. Автор 5-томної «Історії Малоросії» (1842-1843) М.Маркевич (1804-1860) став автором і першої в Україні праці з кліматології «Кліматичний нарис Полтавщини». Економіко-географічну характеристику Полтавської губернії подав географ М.Арендаренко (1795-1867), яку опублікував в 3-томних «Записках про Полтавську губернію» (1846). 1856 р. А.Гросу-Толстой уклав першу карту ґрунтів України [4, с.178].

Професійно займався географією український вчений Д.Журавський (1810-1856). Він вперше описав Київську губернію (т. 1-3, 1852), подав детальну характеристику Києва, його географії, забудов, соціального складу населення, промисловості, транспорту, торгівлі та ін. Його називають першим українським економігеографом. За статистичний опис Київської губернії був удостоєний премії Імператорського Російського географічного товариства ім. Жуковського (посмертно). Цінні дослідження з географії, історії і археології України проведені А.Скальковським (1808-1889). У «Хронологічному огляді історії Новоросійського краю» (1730-1823) ним зібрані відомості про історію і географію цієї місцевості.

Висновки... Отже, географія з набору розрізнених відомостей щодо окремих країн, їхнього географічного положення та природних умов перетворилась на систему наукових знань про різні аспекти реальності, включаючи елементи біологічні, геологічні, економічні, соціальні, політичні та ін., від якої поступово відокремлювались інші наукові галузі. Це було початком і для становлення

шкільної географічної освіти в Україні.

Список використаних джерел і літератури:

1. Боплан Г. Л. Опис України, кількох провінцій Королівства Польського, що тягнуться від кордонів Московії до границь Трансильванії, разом з їхніми звичаями, способом життя і ведення воен / Г. Л. Боплан. – К., 1990. – 54 с.
2. Гумбольдт О. Картины природы / О. Гумбольдт; пер. с нем. Т. И. Коншиной. – М. : Географгиз, 1959. – 269 с.
3. Дик Н. Е. Деятельность и труды М. В. Ломоносова в области географии / Н. Е. Дик. – М. : МГУ, 1961. – 100 с.
4. Жупанський Я. І. Історія географії в Україні / Я. І. Жупанський. – Львів : Світ, 1997. – 264 с.
5. Жупанський Я. Географія в Україні в нові часи / Я. Жупанський. – Чернівці, 1993. – 163 с.
6. Кайгородов Д. На разные темы, преимущественно педагогические / Д. Кайгородов. – С.Пб. : Изд-во А. С. Суворина, 1907. – 149 с.

Spysok vykoristanykh dzherel i literatury:

1. Boplan H. L. Opys Ukrainy, kil'kokh provintsiy Korolivstva Polskoho, sheho tyahnutsya vid kordoniv Moskoviyi do hranyts Transilvaniyi, razom z yikhnimy zvychayamy, sposobom zhyttya i vedennya voyen / H. L. Boplan. – K., 1990. – 54 s.
2. Humbol'dt O. Kartyny pryrody / O. Humbol'dt; per. s nem. T. Y. Konshynoy. – M. : Neohrafyzy, 1959. – 269 s.
3. Dyk N. E. Deyatel'nost' y trudy M. V. Lomonosova v oblasti heohrafyy / N. E. Dyk. – M. : MNU, 1961. – 100s.
4. Zhupanskyu Ya. I. Istoriya heohrafiyi v Ukraini / Ya. I. Zhupans'kyu. – L'viv : Svit, 1997. – 264 s.
5. Zhupanskyu Ya. Neohrafiya v Ukraini v novi chasy / Ya. Zhupans'kyu. – Chernivtsi, 1993. – 163 s.
6. Kayhorodov D. Na raznye temy, preymushchestvenno pedahohycheskye / D. Kayhorodov. – S.Pb. : Yzd-vo A. S. Suvoryna, 1907. – 149 s.

Аннотация

Инна Шоробура, Олеся Долинская

**Географическая наука как предпосылка становления
школьного географического образования в Украине**

В статье проанализировано развитие географической науки как предпосылки становления школьного географического образования в Украине. Хозяйственный и культурный расцвет страны стимулировал развитие географической науки. А это, в свою очередь, вызвало повышенный интерес к знаниям и исследованию географических особенностей территорий, их сельскохозяйственного и промышленного потенциала. Развитие промышленности требовало изучения сырьевых ресурсов, развертывание геологических исследований. География из набора разрозненных сведений по отдельным странам, их географического положения и природных условий превращается в систему научных знаний, способствует становлению школьного географического образования в Украине

Ключевые слова: географическая наука, школьная география, природоведческая история, развитие.

Summary

Inna Shorobura, Olesia Dolynska

Geographical Science as Precondition of Forming School Geographical Education in Ukraine

Development of geographical science, as a precondition of forming school geographical education in Ukraine has been analyzed in the article. Economic and cultural prosperity of the countries stimulated development of geographical science. This, in its turn, provoked increased interest to the knowledge and researches of geographic peculiarities of different territories, their agricultural and industrial potential. Development of industry demanded study of resources of raw materials, expanding geological researches. Geography, from the set of varied data about separate countries, their geographical position and natural conditions, changes into the system of scientific knowledge, which favours formation of school geographical education in Ukraine.

Key words: geographical science, school geography, natural history, development.

Дата надходження статті: «5» вересня 2014 р.